

IV Ogólnopolska Konferencja Archiwistów i Historyków „Educare necesse est... – dziedzictwo pamięci”, Warszawa 13–14 VI 2019 r.

Po raz czwarty Warszawa gościła historyków, archiwistów i nauczycieli na Ogólnopolskiej Konferencji Archiwistów i Historyków „Educare necesse est...”. W gronie organizatorów konferencji znalazły się: Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwa Państwowe, Archiwum Państwowe w Warszawie, Instytut Pamięci Narodowej, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego oraz Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli.

Tegoroczna edycja była poświęcona szeroko rozumianemu dziedzictwu pamięci. Bogaty program konferencji, który obejmował 33 wystąpienia oraz ofertę warsztatową, świadczył o niemałym zainteresowaniu tematem w środowiskach zawodowo zajmujących się zbiorową pamięcią i edukacją historyczną.

Pierwszy dzień obrad zgromadził uczestników w Sali Kolumnowej Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Konferencję otworzył dyrektor instytutu dr hab. Łukasz Niesiołowski-Spanò, podkreślając w swoim wystąpieniu, że o ile ludzka pamięć bywa zawodna, archiwa są stałym jej depozytariuszem. Następnie głos zabrał zastępca naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych Ryszard Wojtkowski. Docenił wysiłki organizatorów konferencji stwierdzając, że podejmowana tematyka odpowiada na zapotrzebowanie odbiorców, co pokazuje frekwencja i reprezentatywność różnych grup zawodowych obecnych na sali. Nawiązując do obszaru popularyzatorskiej i edukacyjnej działalności archiwów państwowych, przedstawił założenia i cele realizowanego obecnie projektu Archiwa Rodzinne Niepodległej. Zastępca prezesa Instytutu Pamięci Narodowej dr Mateusz Szpytma mówił o znaczeniu popularyzacji zasobu i edukacji prowadzonej przez Archiwum IPN, zwracając uwagę na potrzebę wykorzystania źródeł archiwalnych w nauczaniu. Zapowiadając pierwszą sesję, zatytułowaną *Archiwa i Pamięć*, prof. dr hab. Alicja Kulecka z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, moderatorka panelu, przypomniała zebranym, że celem konferencji jest wymiana doświadczeń oraz przedstawienie realizowanych i zakończonych projektów edukacyjnych.

Sesję otworzył dr hab. Władysław Stępnik referatem „Problemy UNESCO z dziedzictwem i pamięcią”. Przedstawił zebrany, w jakim kierunku ewoluowały poglądy na temat ochrony dziedzictwa i pamięci w Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury. Zwrócił uwagę na to, że ludziom na całym świecie nie jest łatwo znaleźć wspólny język w interpretacji przeszłości. Regulacje prawne, obowiązujące od lat 70. XX w., ujmowały dziedzictwo w dwóch kategoriach: kulturowej i przyrodniczej (naturalnej). Aby znaleźć się na listach dziedzictwa UNESCO, należało spełnić wymóg uniwersalnego znaczenia, jakim miał odznaczać się „kandydat”. Wraz z kolejnymi dokumentami, wydawanymi przez tę instytucję, obserwujemy zmianę w myśleniu o dziedzictwie i pamięci. Konwencja z 2003 r. stworzyła warunki prawne do ochrony dziedzictwa niematerialnego, rozumianego jako takie, które wpływa z przeszłości, ale wciąż jest kulturowane.

„Archiwum jako skarbnica pamięci społecznej” to temat wystąpienia dr. Leszka Zakrzewskiego z Archiwum Akt Nowych. Przedstawił w nim swoje spojrzenie na archiwa jako „segregatory pamięci”, które pozwalają wielokrotnie sięgać po interesujące nas treści. Archiwum zdefiniował jako skarbnicę wiedzy i wyobrażeń o przeszłości danej zbiorowości. Zauważył, że pamięć nie archiwizuje w sposób bierny, ale dostosowuje wydarzenia w stosunku do potrzeb. Aby wyjść naprzeciw społecznym oczekiwaniom i potrzebom Archiwum Akt Nowych w 1997 r. powołało Archiwum Czynu Niepodległościowego (obecnie Oddział Archiwów Społecznych AAN). Celem oddziału jest nie tylko popularyzacja wiedzy i archiwaliów, ale również kształtowanie postaw oraz przekazywanie wartości.

Następnie głos zabrali Grażyna Tyrchan oraz Marek Szczepaniak z Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie. Tematem ich referatu były: „pamięć powszechna” i „pamięć potencjalna” jako cel działań edukacyjnych archiwów państwowych. Pod pojęciem „pamięci powszechnej” kryją się wszystkie te pamiętki przeszłości, które są już znane badaczom i dostępne dla szerokiego odbiorcy. Należy wciąż do nich wracać i przekazywać wiedzę o nich, zwłaszcza młodemu pokoleniu. Z kolei „pamięć potencjalna” obejmuje to, do czego jeszcze nikt nie dotarł, nie odczytał. Taka pamięć staje się wartościowa, gdy zamienia się w „pamięć powszechną”. Prelegenci podjęli często dyskutowany wątek już nie tyle potrzeby, co sposobu prowadzenia działalności popularyzatorskiej w archiwach. Nikt nie oczekuje, że archiwa w oparciu o własną pamięć są w stanie zastąpić program szkolny. Celem lekcji archiwalnej powinno być raczej wyrobienie przekonania, że przechowywane w archiwach ślady pamięci pozwalają poznać historię w sposób obiektywny. Co więcej, zgro-

madzony zasób umożliwia przeprowadzenie zajęć nie tylko w ramach programu historii, ale wręcz w odniesieniu do wszystkich innych przedmiotów szkolnych, co nie jest realizowane zbyt często. Referujący zmierzali się również z głosami, które mówią, że popularyzatorska i edukacyjna aktywność archiwów nie licuje z godnością urzędu. Prestiż, zdaniem Tyrchan i Szczepaniaka, powinien wynikać z docenienia faktu istnienia archiwów jako strażników pamięci.

Spśród kilkunastu wystąpień w programie pierwszego dnia konferencji kilka dotyczyło materialnego (zabytki, dokumenty) i niematerialnego (symbole, pamięć, wydarzenia) dziedzictwa, nie tylko w kontekście pracy nauczycieli oraz pracowników edukacyjnych reprezentujących instytucje kultury. O swoich doświadczeniach w kształtowaniu pamięci historycznej podczas lekcji historii opowiedział Daniel Siemiński, nauczyciel ze Szkoły Podstawowej w Ruścu. Dyrektor Oddziału IPN w Poznaniu dr hab. Rafał Reczek zaprezentował portal internetowy poświęcony powstaniu wielkopolskiemu, odpowiadający potrzebom edukacyjnym, wciąż rozwijany i udoskonalany.

O cmentarzach z okresu po I wojnie światowej jako tarnowskich symbolach dziedzictwa pamięci referat wygłosiły dr hab. Anna Pachowicz oraz dr hab. Małgorzata Pachowicz z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnowie. Prelegentki przedstawiły koncepcje władz austriackich, w myśl których planowo zakładane cmentarze miały pokazywać przebieg działań wojennych oraz ocalić od zapomnienia tożsamość poległych. Na cmentarzach grzebano żołnierzy z wszystkich trzech armii, każdego w osobnym grobie. Dzielono je na 4 obszary: obrządku zachodniego (rzymskokatolickiego), wschodniego (prawosławnego), wyznania mojżeszowego oraz religii mahometańskiej. Nekropolie i pozostałości fortyfikacji z tamtego okresu możemy poznawać dzięki Podkarpackiemu Szlakowi Frontu Wschodniego I Wojny Światowej.

Do niezachowanych już w większości zabytków stolicy odniosło się trzech prelegentów. Jan Annusiewicz z Archiwum Akt Nowych zabrał uczestników w podróż po przedwojennej, wojennej i tużpowojennej Warszawie oczami teatrologa i varsavianisty Eugeniusza Szwankowskiego oraz jego żony Hanny, oboje byli pracownikami Archiwum Miejskiego w Warszawie. Historię i działalność Biura Odbudowy Stolicy z dużą dokładnością przybliżyła Marta Jaszczyńska z Archiwum Państwowego w Warszawie, przekonując o jego znaczeniu dla zachowania pamięci. O nieistniejących lub zagrożonych rozbiórką w ostatnich latach perłach architektury opowiedział dr hab. Zbigniew Tucholski w referacie zatytułowanym „Dziedzictwo utracone. Warszawska architektura poprzemysłowa i komunikacyjna zniszczona w okresie dwudziestolecia”.

Program z zakresu historii XX wieku realizowany w niemieckich gimnazjach przedstawiła dr Katarzyna Ruhland z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego w wystąpieniu zatytułowanym „Europa po pierwszej wojnie światowej i narodziny II Rzeczypospolitej we współczesnych niemieckich podręcznikach i materiałach pomocniczych do nauczania historii”. Zwróciła uwagę na odmienne postrzeganie procesów dziejowych (Kulturkampf rozumiany jako rozgrywka między cesarzem a papieżem, odrodzenie państwa polskiego jako element układanki politycznej wielkich mocarstw), kontekstowe podejście do wydarzeń z historii Polski (powstanie listopadowe pojawiające się w tle demonstracji na zamku Hambach z 1832 r., wzmianki o Polsce przy omawianiu traktatu wersalskiego). Jeżeli natomiast chodzi o kwestie granic, to w podręcznikach zaakcentowano fakt, że ze stratami terytorialnymi na wschodzie społeczeństwo niemieckie nie mogło się pogodzić, a kwestie plebiscytów na Górnym Śląsku pojawiają się jedynie w materiałach pomocniczych do lekcji.

Z kolei dr Marta Milewska z Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku przybliżyła zebranych inicjatywę Axela Schmidta-Gödelitza, jaką są polsko-niemieckie rozmowy o biografjach, publikowane w kolejnych częściach serii *Historia pamięcią pisana. Biografie polsko-niemieckie* (wydawane po polsku i po niemiecku). Spotkania odbywają się rokrocznie od 2011 r. w Gödelitz lub Pułtusku i są organizowane przez Ost-West-Forum Gut Gödelitz oraz Międzywydziałowe Centrum Badań Niemcoznawczych Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku. Przedsięwzięcie ma przyczynić się do budowania właściwych relacji między Polakami a Niemcami, stanowić drogę do „normalności”, zwłaszcza dla młodego pokolenia nieobciążonego wydarzeniami z przeszłości.

Dwa inne referaty dotyczyły zachowania pamięci o obozach koncentracyjnych z okresu II wojny światowej. Urszula Sochacka przedstawiła, w jaki sposób archiwa przyczyniają się do upowszechnienia wiedzy i upamiętnienia ofiar niemieckiego nazistowskiego obozu dla polskich dzieci i młodzieży na terenie getta żydowskiego przy ulicy Przemysłowej w Łodzi. Natomiast dr Zbigniew Stanuch wygłosił referat pt. „Ocalić od zapomnienia. Dokumenty Polskiego Instytutu Źródłowego w Lund jako ważne źródło w badaniach historii nazistowskich niemieckich obozów koncentracyjnych”. Wartość relacji spisanych przez pracowników instytutu jest ogromna, tym bardziej że większość z nich powstała już w latach 1945–1946, wszyscy świadkowie odpowiadali te same pytania, a protokoły sporządzały osoby, które również miały doświadczenie pobytu w obozie.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od warsztatów w warszawskich archiwach. Uczestnicy mogli wziąć udział w jednym z trzech zajęć, które odbyły się

w Archiwum Głównym Akt Dawnych („Nad dawnymi rękopisami”), Archiwum Państwowym w Warszawie („W kręgu źródeł i archiwów rodzinnych”) oraz Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej („Fotografia – między źródłem historycznym a środkiem narracyjnym”).

Czwarta i ostatnia sesja miała miejsce w Mazowieckim Samorządowym Centrum Doskonalenia Nauczycieli pod hasłem *Pamięć odradzającej się państwowości w edukacji publicznej*. Otworzyło ją wystąpienie dr Magdaleny Gutowskiej z Narodowego Instytutu Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONICA. M. Gutowska przedstawiła cele prowadzonego przez POLONICĘ programu Popularyzacja, tj. wzrost świadomości dzieci, młodzieży i dorosłych o naszej spuściźnie kulturowej poprzez przybliżanie im miejsc, obiektów i osób ważnych dla polskiej kultury i historii, kształtowanie postaw patriotycznych poprzez rozwijanie kompetencji społecznych i obywatelskich, budowanie poczucia dumy i więzi z Ojczyzną. Prelegentka zaprezentowała wyniki badań, które stwarzają ogromne pole do dalszej pracy instytutu. W badaniach wzięli udział uczniowie i nauczyciele z Brzegu nad Odrą, Gorzowa Wielkopolskiego, Krakowa, Piotrkowa Trybunalskiego, Przemyśla, Słupska, Warszawy i Żnina. Aż 73 proc. ankietowanych nie wiedziało, czym właściwie jest polonik, a 29 proc. nie udzieliło odpowiedzi na pytanie, co rozumieją pod pojęciem polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą. POLONICA realizuje obecnie kilka projektów edukacyjnych i popularyzatorskich, wykorzystujących multimedia, skierowanych zwłaszcza do młodszych odbiorców.

Dzięki wystąpieniu Radosława Wnorowskiego zebrani zapoznali się z dawniejszymi sposobami upamiętniania najważniejszych postaci najnowszej historii Polski. Pracownik białostockiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej przedstawił działalność Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego. Część przedsięwzięć była realizowana za życia Komendanta, jeszcze przed powstaniem komitetu, jak budowa kopca na Sowińcu w Krakowie (1934 r.), czy Fundacja Stypendialna dla dzieci poległych żołnierzy Wojska Polskiego, powołana przez Piłsudskiego już w 1920 r. (stypendia przyznano dopiero w 1932 r.). Jak zauważył Wnorowski, był to jedyny „niearchitektoniczny” projekt, którym zajmował się komitet. Pozostałe to: budowa grobowca na Rossie i pomnika w Wilnie, budowa krypty i sarkofagu na Wawelu, budowa pomnika w Warszawie oraz upamiętnianie głazami miejsc związanych z życiem Marszałka.

Na temat własnej działalności wystawienniczej referat przygotowali Aleksandra Kaiper-Miszulowicz, Marcin Gawrszczak (Biuro Edukacji Narodowej IPN) oraz Kamila Sachnowska (Biuro Poszukiwań i Identyfikacji IPN).

Prelegenci to autorzy wystawy „Dowody zbrodni”, znajdującej się w Pawilonie X więzienia na Rakowieckiej, obecnie Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL. Na ekspozycji znalazło się ok. 200 przedmiotów ofiar reżimu komunistycznego z kwatery Ł (tzw. Łączki) oraz z dołów śmierci cmentarza Bródnowskiego. Tytułowe „dowody zbrodni” to chociażby naboje, które mają unaocznic zwiedzającym, że znajdują się dokładnie w miejscu egzekucji więźniów. Ekspozatom towarzyszą cytaty z dokumentów zgromadzonych w Archiwum IPN, w większości nieopublikowanych. Osobno przedstawiono wizerunki katów, osobno zaś podobizny i pamiątki po ofiarach. Cytaty opisujące zbrodniczy system i jego wykonawców zostały natomiast zestawione z relacjami ofiar, fragmentami listów i podań rodzin, proszących o życie dla swoich najbliższych, czy o informację o ich losie.

Problematykę wystaw przygotowywanych przez archiwa, tym razem w ujęciu historycznym, podjęli dr Agnieszka Rosa z Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Hubert Mazur z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Pierwsze wystąpienie stanowiło swoisty przegląd tematyki wystaw archiwalnych w okresie PRL ze szczególnym uwzględnieniem rocznic państwowych. Prelegentka zwróciła uwagę na takie elementy, jak stopniowe odejście od tematyki historii ruchu robotniczego, czy wzmożoną aktywność wystawienniczą archiwów państwowych przy okazji tzw. Tygodni Archiwalnych. Z kolei H. Mazur przedstawił główne nurty tematyczne wystaw przygotowywanych przez polskich archiwistów po 1989 r. Na pierwszy plan wybiła się historia regionalna oraz historia Polski w ujęciu regionalnym, nie brakowało i wciąż nie brakuje wystaw prezentujących najciekawsze materiały z zasobu danego archiwum. Wśród nowych tematów wymienił: Konstytucję 3 V (wystawa na 100-lecie), wojnę polsko-bolszewicką (niejako w miejsce dawnej „propagandy robotniczej”), zbrodnię katyńską, powstanie warszawskie, tzw. problematykę polskich przełomów (np. 20. rocznica Sierpnia '80), postać Jana Pawła II, wielokulturowość, proeuropejskość, polonika w archiwach zagranicznych.

Pozostałe referaty dotyczyły bieżącej działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej archiwów państwowych i poświęcone były konkursom, grom miejskim oraz portalom internetowym. Witryny prowadzone przez Archiwum Państwowe w Lublinie przybliżyła zebrany Ewelina Fatyga. Na przykładzie zamieszczonych tam treści wyjaśniła, w jaki sposób Lubelskie Archiwum Cyfrowe (LAC) i Galeria Jezuicka 13 popularyzują materiały archiwalne i historię regionu, do kogo są skierowane i jak mogą być wykorzystywane chociażby przez nauczyciela. Prelegentka zaprezentowała nową zakładkę LAC, w przystępny sposób

opowiadającą o stuletniej historii Archiwum Państwowego w Lublinie. Anna Pakieła z Archiwum Państwowego w Warszawie Oddział w Łowiczu zapoznała słuchaczy z założeniami i rezultatami odbywającego się corocznie, od 2007 r., konkursu „Wyścig po historię”. Konkurs organizowany przez pułtuski oddział Archiwum Państwowego w Warszawie mobilizuje uczestników jednocześnie do aktywności umysłowej i sportowej, w całości jest prowadzony w plenerze. Adresatami przedsięwzięcia są dzieci i młodzież w wieku szkolnym. Na trasie, którą uczestnicy pokonują marszobiegami, czeka siedem punktów z pytaniami oraz trzy konkurencje sprawnościowe. Wystąpienie poświęcone grze miejskiej „Wybieram Polskę” przygotowały Aleksandra Starczewska-Wojnar oraz Justyna Sowińska z Archiwum Państwowego w Opolu. Gra, która odbyła się 29 VI 2018 r. w ramach obchodów Niepodległej, opierała się na polskich śladach w międzywojennym Oppeln, jakimi było np. świętowanie imienin marszałka Józefa Piłsudskiego. Każdy z dziesięciu punktów w jakiś sposób wiązał się z polskością, na każdym też oprócz zagadek czekały na uczestników postacie przebrane w stroje z epoki. Grze towarzyszyła wystawa prezentująca materiały z zasobu opolskiego archiwum. A. Starczewska-Wojnar wśród elementów, które złożyły się na duże zainteresowanie grą, wymieniła fakt, że na czas organizacji wybrano Noc Kultury oraz to, że do zabawy można było dołączyć w dowolnym momencie trwania gry i każdym z jej punktów.

Dwudniowe obrady zwieńczyła dyskusja, podczas której uczestnicy konferencji podzielili się swoimi spostrzeżeniami na temat pielęgnowania pamięci w ich własnych społecznościach. Nie zabrakło krytycznych głosów dotyczących zaniedbań władz samorządowych w kwestii zachowania lokalnego dziedzictwa. Nawiązano przy tym do wystąpienia dr. hab. Zbigniewa Tucholskiego o utraconych zabytkach warszawskiej architektury przemysłowej. Następnie dr Teresa Stachurska-Maj, reprezentująca Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli, podziękowała organizatorom i wszystkim uczestnikom za zaangażowanie i wniesiony wkład, tym samym zamknęła IV konferencję z cyklu „Educare necesse est...”.

Ewelina Fatyga